

Küçük Yaşta Evlilik Tartışmaları Bağlamında Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm bint Ali ile Evlenmesi: Klasik İslâm Tarih Kaynakları Çerçevesinde Bir Değerlendirme*

Ömer Aktaş**

Öz: Bu makale, müslümanların ikinci halifesi Hz. Ömer ile dördüncü halifesi Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsûm'un evliliğini konu edinmektedir. Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm ile evliliği o dönem şartlarında doğal bir evlilik olmasına rağmen, günümüzde bazı kişi ve çevrelerce eleştiri konusu edilmektedir. Dahası bu evliliğin, baskıyla veya hilafet kurumunun gücüyle gerçekleştirildiği gibi aşırı uç bir iddiaya da çevrildiği müşahade edilmektedir. Meselenin mecrasından çıkarılıp İslâm'a ve Hz. Ömer'e saldırı amaçlı olarak kullanılması, konunun tekrar ele alınması gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu nedenle meselenin özüne inip hadisenin konu edildiği rivayetlerin derinlemesine incelenmesi için İslâm tarihinin ana kaynaklarına müracaat edilmiştir. Konu hakkında geçen rivayetler en eski kaynaktan başlamak üzere hem metin hem de sened açısından kronolojik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma İslâm tarihinin ana kaynaklarıyla sınırlandırılmış, ancak gerektiğinde konunun çözümlüne yardımcı olacak muahhar kaynaklara da müracaat edilmiştir. Evlilik hadisesinin gelişme sürecine temas edilmiş, konunun muhatapları olan Hz. Ömer, Hz. Ali ve Ümmü Külsûm'un durum ve tutumları incelenmiştir. Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm ile evlenme isteğinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Gelin ve damadın doğum tarihlerinden yola çıkarak evlilik tarihindeki yaş durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Ümmü Külsûm'un dönemin şartlarına göre küçük yaşta evlilik yapan bir kız mı, başka bir ifadeyle çocuk gelin mi olduğu hususu tespit edilmeye çalışılmıştır. Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm ile evlenmesini konu alan rivayetlerin önemli bir kısmının sıhhatlerinin problemlili olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak Hz. Ömer, genç bir hanım olmasından değil, Allah Resûlü'nün akrabası olmasından ötürü Ümmü Külsûm ile evlenmiştir. Hz. Peygamber ile var olan hıusımlığını, akrabalık seviyesine yükseltmek düşüncesiyle yapıldığı bizaatihi Hz. Ömer tarafından belirtilen bu evliliği yargılamak veya eleştirmek yerine, anlamaya çalışmak ve tarihi bir vaka olarak değerlendirmenin daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

* Bu makale, 11. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin Kızı Ümmü Külsûm İle Evliliği" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve genişçe değiştirilerek üretilmiş hâlidir./ This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "Hz. Omar's Marriage to Umm Kulthûm Daughter of Hz. Ali", orally delivered at the 11th International Conference on Culture and Civilization.

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Assoc. Prof., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Literature, Department of Medieval History Sivas, Türkiye | ror.org/04f81fm77 | omeraktas@cumhuriyet.edu.tr | orcid.org/0000-0003-4762-9474

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Ömer, Ümmü Külsüm bint Ali, Hz. Ali, Evlilik Yaşı, Küçük Yaşta Evlilik, Akrabalık.

Hakem Sayısı: En az iki dış hakem

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - intihal.net

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim: umde@nevsehir.edu.tr

Lisans: Yazar/lar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

‘Umar b. al-Khattāb’s Marriage with ‘Ali b. Abi Tālib’s Daughter Umm Kulthūm in the Context of Discussions on Underage Marriage: An Evaluation within the Framework of Classical Islamic History Sources

Abstract: This article about the marriage of the second caliph of the Muslims ‘Umar b. al-Khattāb to the fourth caliph ‘Ali b. Abi Tālib’s daughter Umm Kulthūm. Although ‘Umar b. al-Khattāb’s marriage with Umm Kulthūm was a natural marriage under the conditions of that period, it is the subject of criticism by some people and circles today. Moreover, it is observed that “this marriage was made under pressure or by the power of the caliphate institution”, which has been turned into an extreme claim. This issue was taken out of context and used as a purpose to attack Islam and ‘Umar, then this gave rise to the idea that the issue should be reconsidered. For this reason, the main sources of Islamic history were consulted in order to get to the heart of the issue and examine in depth the narrations about the incident. The narrations on the subject starting from the oldest source, were evaluated chronologically in terms of both text and document. The study was limited to the main sources of Islamic history, however, when necessary secondary sources that would help solve the issue were also consulted. The development process of the marriage event was touched upon, the addressees of the subject ‘Umar, ‘Ali, and Umm Kulthūm’s situation and attitudes were examined. The reasons for ‘Umar’s desire to marry Ummu Kulthūm were emphasized. Based on the birth dates of the bride and groom, it was tried to determine the age status on the date of marriage. Thus, it was tried to determine whether Umm Kulthūm was a girl who married at a very young age or, in other words, a child bride according to the conditions of the period. It has been determined that the authenticity of a significant portion of the narrations about the marriage of ‘Umar b. al-Khattāb to Umm Kulthūm is problematic. As a result, ‘Umar b. al-Khattāb married to Umm Kulthūm not because she was a young girl, but because she was a relative of the Prophet Muhammad. It is thought that it would be more beneficial to try to understand and evaluate this marriage as a historical event rather than judging or criticizing this marriage, which was stated by ‘Umar himself that it was made with the idea of raising his existing affinity with the Prophet to the level of kinship.

Keywords: Islamic History, ‘Umar b. al-Khattāb, Umm Kulthūm, ‘Ali b. Abi Tālib, Marriage Age, Underage Marriage, Kinship.

Number of Reviewers: At least two external reviewers

Evaluation: Double-Blind Peer Review

Ethics Statement: Ethical principles were adhered to in the preparation of this study.

Plagiarism Check: Completed via intihal.net

Conflict of Interest: No conflicts of interest have been declared.

Funding: No grants, funding, or other support were received.

Ethics Contact: umde@nevsehir.edu.tr

License: The author/s retain the copyright of their works published in the journal, which are distributed under the CC BY-NC 4.0 license.

Giriş

Hz. Ömer, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'den sonra en çok tanınan simalardan biridir. Çok önemli şahsi özelliklerinin yanında, hilafet görevi esnasında uygulamış olduğu idari tasarruflar ve gerçekleştirmiş olduğu muazzam fetihler gibi hususlar, onun bu tanınmışlığına katkı sağlamıştır.

Hz. Ömer, cahiliyedeki duruşuyla Hz. Peygamber'in İslâm'a girmesini arzuladığı bir şahıstır. Onun Müslüman olmasıyla İslâm'a açıktan davet daha rahat bir şekilde yapılabilmiştir.¹ O, İslâm'a girdikten sonra Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmamıştır. Kendisine tevdi edilen görevleri titizlikle yerine getirmenin yanında, kumandanlığını Hz. Peygamber'in yaptığı bütün savaşlara da katılmıştır.² Söz, fikir ve duruşuyla Allah Resûlü'nün en çok güvendiği kimselerden olmuştur. Bu nedenle Hz. Peygamber, Hz. Ömer için "نعم الرجل عمر... Ömer, ne güzel adamdır. ..." demiştir.³ Bu gibi özellikleri, onun dünyada iken cennete müjdelenenlerden biri olmasını da sağlamıştır.⁴

1 Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1431/2010), 88-92.

2 Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1421), 3/253.

3 Ebû Bekir Abdullah İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1988), 6/350 (No: 31944); Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989), 1/123 (No: 337); Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986), 5/341.

4 Ebû Sa'd Abdülkerim es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemenî v.dğr (Haydarabad: Dâiratü'l-Mearif el-Osmâni, 1382), 9/194; Şemseddin Muhammed eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sireti hayri'l-ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd - Ali Muhammed Meûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 11/277.

Hız. Ömer, hayatı boyunca kadın-erkek ilişkilerinde çok dikkatli olmuş, bu konuda –Hız. Peygamber’in hanımları dahi olsa– yanlış anlama ve anlaşılmalara sebebiyet verecek hal ve tutumları engellemek için gerekli ikaz ve uyarıları yapmaktan geri kalmamıştır. Mesela bir defasında Hız. Peygamber’e “Ey Allah’ın Resûlü! İyi niyetli olan da kötü niyetli olan da hanımlarınızı görüp onlarla konuşabiliyor. Eşlerinizi hicâb/örtünme konusunda daha dikkatli olmaları hususunda uyarsanız” demiştir.⁵ Bunun üzerine hicâb ayeti olarak bilinen ve hem Hız. Peygamber’in hanımlarını hem de müminleri uyaran ayet nazil olmuştur.⁶

Allah Resûlü (sav) her zaman Hız. Ömer’in edebine güvenmiş ve kadınlarla ilgili çok hassas konularda bile ondan yardım almıştır. Hız. Peygamber’in çok mühim hadiseler öncesi veya esnasında ashâbından biat alması bilinen özelliklerindedir. O, hicretin hemen ardından Ensar’ın erkeklerinden biat alırken, kadınlarından da kendisi adına Ömer’in biat almasını emretmiştir. Hız. Ömer de “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, çocukları öldürmemek ve iftira atmamak” şartları üzere Ensar’ın kadınlarından biat almıştır.⁷ Yine Mekke’nin fethedildiği gün Hız. Peygamber insanlardan biat alırken Hız. Ömer yanında bulunmuş, bir kısım kadınlardan kendisi biat aldıktan sonra geride kalanlardan ise kendi adına Hız. Ömer’in biat almasını emretmiştir.⁸ Hiç şüphesiz Hız. Ömer’in bu görevlerde görevlendirilmesinde onun pek çok önemli özelliğinin yanında iffet ve namus konusundaki son derece yüksek bir hassasiyeti içeren tutum ve davranışları da etkili olmuş olmalıdır.

Kaynaklar incelendiğinde Hız. Ömer’in, evlilik ilişkilerinde gelin ve damat arasında fazla yaş olmasını istemediği ve bunu hoş görmediği anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili rivayetler şöyledir: Yaşlı bir adam genç bir kız ile evlendi. Genç kız, -aralarındaki geçimsizlik gibi nedenlerden ötürü- adamı öldürdü. Bu olay Hız. Ömer’e ulaştınca o şöyle dedi: “Her erkek kendi dengiyle evlensin. Yani kendi yaşına uygun olanla evlensin. Yaşlı bir kişi kendisine zor gelecek/

.....

5 Süyûtî, *Târîhu’l-hulefâ*, 97. Ayrıca bk. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidin Devri (Dört Halife Dönemi)* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2015), 55.

6 el-Ahzâb 33/53.

7 İbn Sa’d, *Tabakât*, 10/7.

8 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk* (Beyrut: Dâru’t-Türâs, 1387), 3/61-62; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/391; Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarбекrî, *Târîhu’l-hamîs fi ahvâli enfesi’n-nefis* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts), 2/89.

kendisini üzecek genç bir kızla evlenmesin.”⁹ Diğer rivayette de “Genç kızlarınızı kötü/çirkin adamlarla evlenmeleri için zorlamayınız. Çünkü onlar sizin sevdiklerinizi severler veya sizin gibi güzeli severler”¹⁰ demiştir. Bu ifadeler, Hz. Ömer’in, evliliğin zorla olmaması gerektiği ve evlilik müessesesinin sağlıklı yürüebilmesi için kadın ve erkeğin en azından yaş anlamında denk olmaları gerektiği kanaatine sahip olduğunu kanıtlayan sözleridir. Buna rağmen, Ümmü Külsüm ile olan evliliğinde bu gibi hususların öne çıkarılmaya çalışılması dikkat çekicidir.

İslâm dininin inanç ve ibadet esaslarının yanında sosyal ve beşerî konuları da içeren özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleriyle İslâm dini, insanı konu edinen, yaşamını önceleyen ve ilişkilerini düzenleyen bir yapıya sahiptir. Bu anlamda aile ve toplum yapısıyla ilgili pek çok düzenlemeler yaptığı gibi var olan bazı hususlarda da bir kısım değişim ve dönüşümlere gitmiştir. Bu sebeple oluşturulmaya çalışılan yeni İslâm toplumunun birbirine bağlı, güçlü ve kalıcı olması için de Hz. Peygamber en yakın dostu Ebû Bekir ve Ömer’in kızlarıyla evlilik yapmıştır. Bu vesileyle Hz. Ömer kızı Hafsa vasıtasıyla, Hz. Ebû Bekir de kızı Hz. Âişe vesilesiyle Hz. Peygamber’in akrabası olmuştur.

Hz. Ömer, dünya ve ahirette Hz. Peygamber ile yakınlık kurmak istemesi nedeniyle Peygamber ailesinden bir kadınla evlilik yapma düşüncesinde olmuştur. Ancak Hz. Ömer’in Arap asabiyet anlayışından kaynaklı olarak, bu evlilik ile itibar ve makam elde etmek istemediği izahattan varestedir. Bu saikle o, Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın kızı ve Hz. Peygamber'in torunu olan Ümmü Külsüm ile evlilik yapmıştır. Dönemin örf, adet ve geleneklerine göre yapılan bu evlilik o günkü toplumda hüs-n-i kabul görmüştür. Ancak, zamanın, mekânın ve toplumsal değer ve yargıların değişmesi gibi nedenlerle, sonraki dönemlerde bu evlilik farklı gerekçelerle gündeme getirilmiş ve bu evliliğin yapılış şekli, tarzı ve tarafı olarak Hz. Ömer hakkında bazı eleştiriler gündeme getirilmiştir.

.....

9 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avaz Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422), 15/288; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 15/257; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, thk. Komisyon (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 39/480-481.

10 “لَا تُكْرَهُوا فَتْيَاتِكُمْ عَلَى الرَّجُلِ الْقَيْحِ، فَإِنَّهُنَّ يُخْبِينَ مَا تُحِبُّونَ” Bk. İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Musannef*, 4/49 (No: 17667), 4/196 (No: 19262); Ebü Muhammed Abdullâh İbn Kuteybe ed-Dineverî, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/12.

Hız. Ömer'in, Ümmü Külsüm ile yapmış olduğu evliliğin tarafı olarak kendilerini gören Şiilerin de tarihi süreç içerisinde bu konuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri olmuştur. Ne yazık ki bu değerlendirmeler, Şiilerin Hız. Ömer'le ilgili, tarafı, bağnaz ve mesnetsiz düşüncelerinden dolayı genellikle hep olumsuz yönde vuku bulmuştur.¹¹ Dolayısıyla Hız. Ömer'in bu evliliğiyle ilgili bugün yapılan eleştirilerin temelinde de bu tür etkilenmelerin olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan İslâm tarihi kaynaklarının bazılarında bu konuyla ilgili rivayetlere ya hiç yer verilmemiş ya da bazıları tekrar edilmiştir. Bir kısım rivayetlerde de aşağıda ifade edileceği üzere Şii düşüncenin veya rivayetlerin kaynaklara geçtiği dönemin izlerinin veya yansımalarının olduğu, içerik olarak izahı zor ifadeler görülmektedir.

Hız. Ömer'in, başlangıcından bugüne İslâm toplumunun önde gelenlerinden olmasına rağmen, aile hayatı ve eşleri hakkında yeterli derecede bilgi bulunmaması veya rivayetlere yansımaması gibi hususlar konuyu izah etmekte zorluklar doğurmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bir sempozyum çalışması haricinde bu konuyla ilgili akademik çalışmaların yapılmaması böyle bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Zikredilen çalışmada, Şii müelliflerin akıl ve mantık sınırlarını zorlayarak rivayetleri çarpıttıkları, Hız. Ömer'i, Ehl-i Beyt soyundan gelen biriyle evliliğe layık görmedikleri ve bu evliliği kabullenemedikleri hususları üzerinde durulmuştur.¹² Bu nedenle bu çalışmada Hız. Ömer'in, Ümmü Külsüm ile yapmış olduğu evlilik hususu –Şii kaynaklar dışındaki- daha muahhar klasik İslâm tarihi kaynakları dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacak, bu amaçla hadis ilmiyle bağlantılı kaynaklara da müracaat edilecektir. Rivayetlerin sened ve metinlerini incelemek için gerekli yerlerde metinler verilerek okuyucunun bunları görmesi ve değerlendirmesi sağlanacaktır. Çünkü bir hadisenin çözümünde onu söyleyenin, yani haberin kaynağının durumu önem arz etmektedir. Disiplinler arası çalışmalar da bunu gerektirmektedir. Rivayetlerin incelenmesinde kronolojiye dikkat edilerek Hız. Ömer'in Ümmü

11 Muhammed b. Ya'küb el-Küleyni, *Usûlü'l-Kâfi* (Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1426), 346-347. Hız. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evliliğinin olmadığı, bu rivayetlerin zayıf olduğu, bunların Emevî ve Abbâsî dönemlerinde kesin delil olmadan kaynaklara geçirildiği iddiaları için bk. Muhammed Emin Nefefi, *Engize-i Devlethâyi Emevî ve Abbâsî der câl ve Tervici Hikâyeti Ezdivâci Ömer bâ Hız. Ümmü Külsüm* (Necf Eşref, 1432), 541-549.

12 Mehmet Nur Akdoğan, "Hız. Ömer'in Ümmü Külsüm Bt. Ali İle Evliliği Bağlamında Şii-İmâmî Kaynakların Ömer Algısı", *Uluslararası Hız. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2018), 2/401-416.

Külsüm ile evlilik isteğinin nedenleri üzerinde durulacak ve Hz. Ali'nin bu konudaki tavrı değerlendirilecektir. Ayrıca Hz. Ömer ile Ümmü Külsüm'ün düğün tarihindeki yaşlarının tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Tespitlerimize göre Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evliliğini konu alan rivayetlerin önemli bir kısmının sıhhatlerinin problemlı olduğu görülmüştür.

1. Ümmü Külsüm ile Evlilik Rivayetlerinin Kaynaklara Yansıması

Klasik İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evliliği hususunda teferruatlı bilgiler bulunmamaktadır. Mesela Halife b. Hayyât'ın (öl. 240/854) *Târih*, Dineverî'nin (öl. 282/894) *Ahbâru't-Tıvâl*, Ya'kûbî'nin (öl. 292/905) *Târih*,¹³ Taberî'nin (öl. 310/923) *Târih*, Mes'ûdî'nin (öl. 346/957) *Mürûcû'z-zehab*,¹⁴ İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih*, Zehebî'nin (öl. 748/1347) *Târihu'l-İslâm* ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1372) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserlerinde bu konuyla ilgili çok az veya yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Bazılarında ise hiçbir bilgi mevcut değildir. Bunun sebebini -farklı gerekçelerin yanında- konuyla ilgili teferruat içeren rivayetlerin, zikredilen tarihçilerin sıhhat kriterlerine uymadığı şeklinde ifade etmek de mümkündür. Onlar, yukarıda da ifade edildiği gibi ayrıntı vermeden ya kronolojik olaylar bahsinde veya Hz. Ömer'in vefatı sonrası çocukları ve ailesi bahsinde diğer evliliklerle birlikte bu evlilikten bahsederler.

Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evliliğini kronolojik olarak -diğer kaynaklara göre daha teferruatlı- nakleden kaynakların İbn İshâk'ın (öl. 151/768) *es-Sîre*, İbn Sa'd'ın (öl. 230/844) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Zübeyrî'nin (öl. 236/851) *Nesebü Kureyş*, Dûlâbî'nin (öl. 310/923) *ez-Zürriyyetü't-tâhire* ile İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *el-Müntazam* adlı eserlerinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın özünü zikri geçen bu eserler oluşturacaktır. Bu eserlerde Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm'ü istemesi ve evlenmesiyle ilgili *es-Sîre*'de konuyla alakalı üç, tamamlayıcı bilgi veren üç, toplam altı,¹⁵ *et-Tabakât'ta* iki,

.....

13 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdü'l-Emîr Mühennâ (Beyrut: Şirketü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1431/2010), 2/40.

14 Şilikte aşırı giden tarihçiler arasında zikredilse de (Abdülaziz Muhammed Nür Velî, *Şia ve Tarihi Rivâyetler*, çev. Mücahit Yüksel (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 197-213.) eserinde evlilikle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

15 Ebü Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *es-Sîre*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 248-249.

tamamlayıcı bir, toplam üç,¹⁶ *Nesebü Kureş*'te bir,¹⁷ *ez-Zürriyyetü't-tâhîre*'de konuyla alakalı üç, tamamlayıcı da üç olmak üzere toplam altı,¹⁸ *el-Muntazam*'da da iki adet¹⁹ ayrıntılar içeren küçük ve birbiriyle bağlantılı rivayetlerin olduğu görülmektedir. Bu kaynaklardan İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ını ayrı tuttuğumuzda, -bu eserde rivayetlerin mutedil olması nedeniyle- diğer kaynakların rivayetlerinin sıhhatleriyle ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinde geçen birinci rivayet: “نَا أَحْمَدُ: نَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ” “نَا يُونُسُ عَنْ خَالِدِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ وَاقِدٍ قَالَ فَحَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ قَالَ” “نَا يُونُسُ عَنْ خَالِدِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ وَاقِدٍ قَالَ” senediyle zikredilmektedir. Birinci rivayet bu tarikle -Dûlâbî hariç- hiçbir hadis ve bağlantılı ilimler olan ricâl, şerh, tahrîc ve mevzuat gibi kitaplarda geçmemektedir. Rivayette geçen Âsım b. Ömer b. Katâde sened zincirinin genel anlamda sahih rivayetler zikrettiği belirtmekle birlikte, rivayet ettikleri bazı hadislerde ise garîb, hasen garîb,²⁰ teferrud²¹ ve zayıf²² oldukları yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. Bu durumlar, rivayetin zayıflığını gerektiren durumlardır ki delil olarak kullanılırken dikkat edilmesi veya kullanılmaması isabetli olacaktır.

Aynı şekilde ikinci rivayet de mevcut sened zinciriyle -Dûlâbî'nin dışında- zikredilen hadis ve bağlantılı kaynaklarda bulunmamaktadır. Yine bu sened zincirinde “*an bazı ehlihi = ailesinden birisi*” ifadesi müphem bir ifadedir ki rivayetin alındığı şahsın, Abdullah b. Ömer'in hanımlarından mı, çocuklarından mı, kardeşlerinden mi veya bunların dışındaki akrabalarından mı,

16 İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/429-430.

17 Mus'ab b. Abdullah *ez-Zübeyrî*, *Nesebü Kureş*, thk. E. Lévi-Provençal (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, tr.), 348-350.

18 Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhîre ve'l-mutahhara*, thk. Sa'd el-Mübârek el-Hasan (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1407/1986), 114-118.

19 Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 4/237-238.

20 Yüsun b. Abdîrrahmân el-Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdüssamed Şarefeddin (y.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403-1983), 8/279 (mad. 11074), 280 (mad. 11075).

21 Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *Câmi'u'l-mesânid ve's-süneni'l-hâdî li-akvâmi's-senen*, thk. Abdulmelik b. Abdullah b. Duheş (Beyrut: Dâru Hadar, 1419/1998), 7/80-81 (mad. 8799), 351 (mad. 9304), 352 (mad. 9309).

22 Ahmed b. Ebû Bekîr el-Büsîrî, *Misbâhu'z-züccâce fî zevâ'idi İbn Mâce*, thk. Muhammed el-Muntakî el-Keşnâvî (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403/1983), 1/140, 4/81.

arkadaşlarından mı olduğu hususu kapalıdır. Bu nedenle zayıflık emareleri bulunan bu rivayetin değerlendirilmesi konusunda dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu rivayette Hz. Ömer için olumsuz bir yaklaşımın sergilenmesi, bu rivayeti onun ailesinden birinin düşünmeden zikredeceğini beklemek hakikatle bağdaşmayacak bir durumdur.

Evlilik konusuyla ilgili Dülâbî'nin *ez-Zürriyyetü't-tâhire*'de zikrettiği ve aşağıda da metinlerin verildiği 217 ve 218 no'lu rivayetlerin bir-iki kelime farkıyla, İbn İshâk'ın zikrettiği rivayetlerin aynısı olduğu ve o rivayet için söylediklerimizin burada da geçerli olduğunu belirtmek isteriz. Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm'ü istemesi üzerine Hz. Ali'nin, Hz. Abbas, Akil ve Hz. Hasan ile istişare etmesini içeren 219 no'lu rivayet ise²³ Dülâbî'den önce kimsenin rivayet etmediği bir haber olması, hadis ve bağlantılı kaynaklarda da geçmemesi, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir noktadır. Diğer taraftan aynı metni, farklı bir rivayet zincirinden Taberânî (öl. 360/971) de çok sonraları zikretmektedir.²⁴ Ayrıca bu rivayeti değerlendiren Nâsîrüddin el-Elbânî, rivayetin senedinde bilinmeyen ve tanınmayan birisinin olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Bu iki durum nedeniyle de bu rivayetin şüpheli duruma düştüğünü ve terk edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

Zübeyrî'nin *Nesebü Kureyş'te* zikrettiği rivayet ise senedsizdir ve hangi kaynaktan alındığı bilinmemektedir. Keza İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam'da* zikrettiği birinci rivayet de senedsiz olup hangi kaynaktan geldiği belli değildir.

.....

23 Rivayetin metni şöyledir: Hz. Ömer, Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsüm'e talip oldu. Bu konuda Hz. Ali, Abbas, Akil ve Hasan ile istişare etti. Akil öfkeleni ve Ali'ye, günler ve aylar sana kötülükten başka bir şey katmaz, körlüğünü artırır. Eğer bunu yaparsan (kızı verersen) yemin olsun ki olacak, yemin olsun ki olacak (yani işlerine körlük katacak, iyi bir iş yapmış olmayacaksın. Hz. Ali de: Abbas'a: Bu ondan bir tavsiye değilmiş ancak Ömer'in sopası bu adamı (Hz. Ali kendisini kastediyor olmalı) gördüğün hale getirdi. Aksi halde Ey Akil! Allah'a yemin olsun ki (bunu yapması yani Hz. Ömer'e kızını vermesi Akil'i sevmediği, onun sözünü dikkate almadığı için değil) seni sevmemekten dolayı değildir. Fakat Ömer b. el-Hattâb, Allah Resûlü'nden şu hadisi işittiğini söyledi: "Kıyamet günü bana ulaşacak nesev ve soyun dışındaki bütün nesev ve soy kesilecektir". Dülâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, 1/115 (No. 219).

24 Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 3/44 (No. 2633).

25 Muhammed Nâsîrüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fikhîhâ ve fevâ'idihâ* (Riyad: Mektetü'l-Meârif, 1422/2002), 5/62.

İkinci rivayetin sened zinciri ise “أَبَانَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ بَكَّارٍ” şeklindedir. Bu rivayet içerik olarak Zübeyri'nin rivayetine benzemektedir. Diğer taraftan yaptığımız geniş çaplı taramalar neticesinde bu sened zinciriyle gelen bu rivayetten başka bir rivayete de rastlanmamıştır.

Görüleceği üzere, Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm ile evlenmesini konu alan rivayetlerin sıhhatlerinin çeşitli yönlerden problemlili olduğu, bu konuda söz söylerken, hüküm verirken veya değerlendirme yaparken çok dikkatli olunması gerektiği unutulmamalıdır.

2. Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm'ü İstemesi ve Evlenmesi

Bu başlık altında Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm'ü istemesi ve onunla evlenmesinden bahseden rivayetlerin muhtevaları üzerinde durulacaktır. Ayrıca Hz. Ömer'in, bu evlilik vesilesiyle temsil ettiği kamu otoritesini baskı aracı olarak kullanıp kullanmadığı, Ümmü Külsûm ile görüşme esnasındaki tavır ve Hz. Ali'nin meseleye yaklaşımı gibi hususlar da mümkün mertebeye izah edilmeye çalışılacaktır. Yukarıda yapılan değerlendirmeleri de dikkate alarak zikrettiği rivayetlerin daha mutedil olduğu görülmesinden dolayı burada ilk önce İbn Sa'd'ın, Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm'ü istemesi ve evlenmesi rivayetlerini değerlendireceğiz. Bununla birlikte İbn Sa'd ve diğer müelliflerin Ümmü Külsûm'ün evlilik çağını anlatırken kullandıkları “câriye ve sabî” gibi kelimelerin anlamlarıyla ilgili aşağıda ayrıca bilgi verilecektir.

İbn Sa'd'ın birinci rivayetine göre Hz. Ömer, Hz. Ali'ye gidip kızı Ümmü Külsûm'ü ister. Hz. Ali de, “Kızlarımı yeğenlerime (Ca'fer'in çocuklarına) vermeyi düşünüyorum”, der. Hz. Ömer de -her gelin adayına talip olan kişi ve ailenin göstereceği kararlılıkla- “Ey Ali! Onu benimle evlendir. Allah'a yemin ederim ki ona yeryüzünde benden daha iyi davranmaya dikkat edecek kimse yoktur”, der. Hz. Ömer'in bu sözüne ikna olan Hz. Ali de “onu sana nikâhladım”, der. Bunun üzerine Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'de ashâbın önde gelenlerinin bulunduğu yere giderek, Ümmü Külsûm ile nikâhlanması nedeniyle kendisini tebrik etmelerini ister. Peşi sıra Hz. Peygamber'den “Benim nesebim ve hısımlığım dışında her nesep ve hısımlık kıyamet günü kesilecektir” sözünü duyduğunu, onunla arkadaşlığına ilaveten hısımlık bağının da olmasını istediğini söyleyerek, evlenme gerekçesini anlatır.²⁶ Görüldüğü gibi bu rivayette

26 İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/430. Bu rivayeti, küçük farklılıklarla diğer kaynaklarda görmek

evlilik konusunda herhangi bir baskı olmadığı gibi, Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile görüşmesi ve yaşının küçüklüğü de söz konusu değildir. En önemlisi de Ümmü Külsüm'ün babası ve vekili olarak Hz. Ali'nin kızını Hz. Ömer'e nikâhlaması söz konusudur.²⁷

İbn Sa'd'ın ikinci rivayetine göre ise Hz. Ömer, Hz. Ali'den kızı Ümmü Külsüm'ü ister. Hz. Ali, "Ey müminlerin emiri! O, henüz küçüktür", der. Hz. Ömer ise -kız babası olarak nazlanmasını anlayarak- "vallahı o senin dediğin gibi değildir; ancak senin ne demek istediğini biliyorum", der. Bunun üzerine -evine giden- Hz. Ali, bir hırka/gömlek/elbise alır, onu hediye düzenine getirir ve kızı Ümmü Külsüm'e vererek, "bunu müminlerin emirine götür ve de ki: Beni babam gönderdi. Sana selam söyleyerek dedi ki: Hediyeyi (Ümmü Külsüm'den kinaye) kabul edersen onu al. İstemezsen onu geri gönder, dedi", der. Bu şekilde Ümmü Külsüm Hz. Ömer'e gidip gerekeni söyleyince Hz. Ömer de "Allah, seni ve babanı mübarek etsin. (Hediyeyi, yani Ümmü Külsüm'ü) kabul ettim", der. Ümmü Külsüm, Hz. Ali'nin yanına döner ve "(Hz. Ömer için) hediye paketini açmadı bile, sadece bana baktı", der. Bunun üzerine Hz. Ali, Ümmü Külsüm'ü Hz. Ömer ile evlendirir.²⁸

Görüldüğü üzere bu rivayette de Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye bir baskısı olmadığı gibi, Hz. Ömer ile Ümmü Külsüm'ün görüşmeleri esnasında ne uygunsuz bir söz ne de bir davranış söz konusudur. Bilakis Hz. Ömer'in nezaket ve dua ile hediyeyi yani Ümmü Külsüm'le evlenmeyi kabul ettiğini görmek, Ümmü Külsüm'ün de ne konuştuğunu ve nasıl davranması gerektiğini bilen bir genç kız olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte kesin olarak bilinmesi de Ümmü Külsüm'ün yaşının küçüklüğü söz konusudur.

.....

mümkündür. Bk. Ebû Bekr Muhammed el-Âcurrî, *eş-Şeri'a*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Dümeycî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 5/2231 (No. 1713); Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 19/486; Celâlüddin es-Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezheru'ş-Şerif, 1426/2005), 15/755 (No. 2071); Alaaddin Ali Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyanî - Saffet es-Sekâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 13/624 (No. 37589).

27 Bulûğa ermemiş çocukların, velilerinin izniyle evlenmeleri çok yaygın olmamakla birlikte Arap geleneğinde var olan ve yadırganmayan bir durumdur. Böyle bir nikâhın da caiz olduğu ifade edilmektedir. Bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahman el-'Azamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 6/163 (No. 10355).

28 İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/430.

İbn İshâk'ta (ve Dûlâbî'de) zikredilen istemeyle ilgili iki rivayetin ilkinde Hz. Ömer, Hz. Ali'den kızını isteyince Hz. Ali, Ümmü Külsûm'ün küçüklüğünü ileri sürer. Ömer ise bunun mazeret olamayacağını söyleyerek, Ümmü Külsûm'ü görmek veya görüşmek maksadıyla yanına göndermesini ister. Hz. Ali de Ümmü Külsûm'e bir elbise vererek bunu Ömer'e götürmesini ve elbisenin (yani Ümmü Külsûm'ün) nasıl olduğunu sormasını ister. Ümmü Külsûm, Hz. Ömer'in yanına gidip söylemesi gereken şeyleri söyleyince Ömer, Ümmü Külsûm'ün elbisesinden tutar. Ümmü Külsûm tutmasına izin vermez ve "beni bırak", der. Ömer de bırakır ve "soylu, şerefli, iffetli bir kız", der ve ardından "Babana git, o ne güzel ne hoşmuş. Senin dediğin gibi değilmiş de", diyerek Ümmü Külsûm'ü geri gönderir. Bunun üzerine Hz. Ali, Ümmü Külsûm'ü Hz. Ömer ile evlendirir.²⁹

İbn İshâk'ın (ve Dûlâbî'nin) ikinci rivayetinde ise Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm'ü istemesi üzerine Hz. Ali, bu meseleyi ev halkıyla görüşüp izin isteyeyim, der. Yapılan istişare sonucunda çocukları, "Ümmü Külsûm'ü Hz. Ömer'e ver", derler. Bunun üzerine Hz. Ali, (küçük yaşta olan) Ümmü Külsûm'e, "Müminlerin emirine git ve babam sana selam söylüyor, senin istediğini yerine getirdik de", der. -Ümmü Külsûm Hz. Ömer'in yanına gidince- Ona sarılıp, bağrına basar ve "babasından istedim, onu bana verdi", der.³⁰ Dikkat edileceği üzere İbn İshâk ile Dûlâbî'nin rivayetleriyle İbn Sa'd'ın rivayetleri arasında küçük ama keskin farkların yanında bazı ilavelerin de olduğu görülmektedir.

İbn İshâk ve Dûlâbî'nin rivayetlerinin sıhhatleriyle ilgili az önce zikrettiğimiz bilgileri aklımızda tutarak, rivayetler incelendiğinde, birincisinde Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm'ü istemede bir kararlılığının olduğu ancak bir baskısının olmadığı görülmekte, ikincisinde ise Ümmü Külsûm'ün istenmesinden Hz. Ali'nin razı olduğu ancak usulen aile üyelerine de danışmak istediği görülmektedir. Birinci rivayette, hediyelik elbise meselesi İbn Sa'd ile uygunluk gösterirken ikincisinde ise, istediğini yerine getirdik denilerek, evliliğe onay verildiği görülmektedir. Burada nikâh meselesinin seyri tam olarak belli olmasa da en azından Hz. Ali'nin evlenme maksadıyla Ümmü Külsûm'ün sözünü Hz. Ömer'e verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, birinci rivayette kızının küçüklüğünü ileri süren Hz. Ali'ye, Hz. Ömer'in "senin dediğin gibi değilmiş" diyerek haber

.....

29 İbn İshâk, *es-Sîre*, 248.

30 İbn İshâk, *es-Sîre*, 248.

göndermesi Ümmü Külsüm'ün çok da küçük yaşta olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Zübeyrî ile İbnü'l-Cevzî'nin rivayetlerinde de bazı küçük farklılıkların yanında, Hz. Ali'nin "razı olursan onu sana nikâhladım" sözü ve Hz. Ömer'in de "razı oluğunu beyan etmesiyle" nikâh akdinin gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada özellikle üzerinde durulması gereken bir konu daha bulunmaktadır. O da, İbn Sa'd'ın rivayetleriyle küçük farklılıklar gösteren İbn İshâk ile Dûlâbî'nin rivayetleri, zamanla bir kısım ilavelerle Zübeyrî ile İbnü'l-Cevzî'nin rivayetlerinde görüldüğü gibi kabul ve izah edilmesi kolay olmayan bir hale dönüştürülmüşlerdir. İşte bu ifadeler, Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evliliği hadisesinin üzerine gölge düşürecek şekilde konu hakkında yeterli bilgisi olmayan kişilerce tartışma konusu yapılabilmektedir.

İbn İshâk'ın ilk rivayetindeki, "Ümmü Külsüm'ün elbisesinden/dış kıyafetinden tuttu. Ümmü Külsüm tutmasına izin vermedi ve beni bırak, dedi"³¹ ifadesi, Dûlâbî'de "Ümmü Külsüm'ün omuzundan tuttu. Ümmü Külsüm tutmasına izin vermedi ve beni bırak, dedi."³² ifadesine dönüşürken ikinci rivayetteki "Ona sarılıp, bağırına bastı"³³ ifadeleri ise aynılık göstermektedir. Ancak bu ifadeler daha sonra da değişikliğe uğrayarak, Zübeyrî'de "Ömer, elini ayağına/baldırına veya bedeninden başka bir yere koydu. Ümmü Külsüm "ne yapıyorsun? Eğer, Emiru'l-müminin olmasaydın burnunu kırardım." Sonra Ümmü Külsüm çıktı, babasının yanına geldi. Durumu bildirdi ve ona: "Beni kötü bir adama gönderdin," dedi. Hz. Ali de: "sakin ol kızım, o senin kocandır," dedi"³⁴ şekline, İbnü'l-Cevzî'de ise "Ömer, elini ayağına koydu ve onu açtı. Ümmü Külsüm de, "bunu mu yapıyorsun? Eğer, Emiru'l-müminin olmasaydın burnunu kırardım." Sonra Ümmü Külsüm çıktı, babasının yanına geldi. Durumu bildirdi ve babasına: "Beni kötü bir adama gönderdin," dedi. Hz. Ali de: "Sakin ol kızım, o senin kocandır," dedi."³⁵ şekline dönüştüğü görülmektedir. Burada dikkat edileceği

31 "فَأَخَذَ بِدُرْعِهَا فَاجْتَبَدَتْهَا مِنْهُ، وَقَالَتْ: أُرْسِلْ" Bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, 248.

32 "فَأَخَذَ عُمَرُ بِذِرَاعِهَا فَاجْتَبَدَتْهَا مِنْهُ، وَقَالَتْ: أُرْسِلْ" Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, 1/114 (No. 217).

33 "فَأَخَذَهَا عُمَرُ فَضَمَّهَا إِلَيْهِ" Bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, 248; Dûlâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhire*, 1/114 (No. 218).

34 "وَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى سَاقِهَا أَوْ شَيْءٍ مِنْ جَسْمِهَا؛ فَقَالَتْ لَهُ: " أَتَفْعَلُ هَذَا؟ لَوْلَا أَنَّكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ لَكَسَرْتُ أُنْفُكَ! " ثُمَّ "أَخْرَجَتْ حَتَّى جَاءَتْ أَبَاهَا؛ فَأَخْبَرَتْهُ الْحَبْرَ، وَقَالَتْ: " بَعَثْتَنِي إِلَى شَيْخٍ سُوءٍ! " فَقَالَ: " مَهَلًا يَا بِنْتِي، فَإِنَّهُ زَوْجُكَ " Bk. Zübeyrî, *Nesebi Kureys*, 349.

35 "وَضَعَ يَدَهُ عَلَى سَاقِهَا وَكَسَفَهَا، فَقَالَتْ لَهُ: أَتَفْعَلُ هَذَا، لَوْلَا أَنَّكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ لَكَسَرْتُ أُنْفُكَ، ثُمَّ خَرَجَتْ حَتَّى جَاءَتْ "أَبَاهَا، فَأَخْبَرَتْهُ الْحَبْرَ وَقَالَتْ: بَعَثْتَنِي إِلَى شَيْخٍ سُوءٍ، فَقَالَ: مَهَلًا يَا بِنْتِي، فَإِنَّهُ زَوْجُكَ " Bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/237.

üzere İbn İshâk ile “elbisesinden/dış kıyafetinden tuttu” ifadesiyle başlayan dezenformasyonun zamanla “omzundan tuttu”ya daha sonra “elini ayağına veya bedeninden başka bir yere koydu”ya, en sonunda ise “elini ayağına koydu ve onu açtı”ya evrildiği anlaşılmaktadır.

Diğerleriyle birlikte Zübeyrî ile İbnü'l-Cevzi'deki ifadeler bırakın bir halifeyi, sıradan bir insanın yapacağı ve kabul edebileceği davranışlardan değildir. Ayrıca Hz. Ömer'in çağları aşan şahsiyeti bu iddiaları reddetmeye yetecek delil ve örneklerle doludur. Ancak zayıflıklarını belirttiğimiz bu iki müellifin rivayetlerinde de görüldüğü ve Hz. Ali'nin de kızını uyardığı üzere Hz. Ömer ile Ümmü Külsûm evlenmiştir. Hz. Ömer ile Ümmü Külsûm arasında geçtiği iddia edilen bu hadisenin mekânının belirtilmemesi, hadisenin akabinde Hz. Ömer'in Mescid-i Nebevî'ye gidip evliliğini arkadaşlarına haber vermesi gibi hususlar, bu hadisenin Hz. Ömer'in evinde geçtiği değerlendirmesini yapmamızı zorunlu kılar. Mahrem bir mekânda eşi ile geçen bir hadisenin tecessüsüne -şahsi otoritesinin yanında devlet otoritesini de temsil eden- Hz. Ömer'in müsaade etmeyeceği, böyle bir hadise karşısında gerekli cezalandırmaları yapacağı muhtemel bir hakikattir. Buna rağmen bu rivayetlerin zikredilmesi ve kaynaklara alınmasından maksadın ne olduğu tam olarak anlaşılamasa da burada Hz. Ömer'e yönelik bir itibar suikastı çabasının olduğu, tarihi süreç içerisinde de bir kısım art niyetli kimselerin bu tür faaliyetlere ön ayak olduğu bilinmekte ve görülmektedir.³⁶

Klasik İslâm tarihi kaynakları içerisinde Ümmü Külsûm ile evlenmesi sebebiyle Hz. Ömer hakkında bu olumsuz ifadelerin ilk defa İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sinde geçtiğini tespit ettiğimizi belirttik. Burada yeni bir tartışma açma düşüncesinde olmadığımızı belirterek, İbn İshâk'ın Şîa'dan olmadığı, ancak onların bazı fikirlerinden etkilendiği konusunda değerlendirmelerin de yapıldığını hatırladığımızda³⁷ ve yine onun Abbâsî devletinin ve Bağdat şehrinin kuruluşunu gördüğü, Hz. Ömer hakkında zikretmiş olduğu bu rivayetlerin, dönemin siyasi ve sosyal ortamının da etkisiyle -yaşadığı dönemdeki Alioğul-

.....
36 Küleynî, *el-Kâfî*, 346-347; Necefî, *Engize-i Devlet hâyi Emevî ve Abbâsî der câl ve Ter-vici Hikâyeti Ezdivâci Ömer bâ Hz. Ümmü Külsûm*, 541-549. Ayrıca bk. Akdoğan, “Hz. Ömer'in Ümmü Külsûm Bt. Ali İle Evliliği Bağlamında Şîa-İmâmî Kaynakların Ömer Algısı”, 401-416.

37 Nûr Velî, *Şîa ve Tarihi Rivâyetler*, 166-168.

larına meyletmesiyle muhtemel- yapılmış veya zikredilmiş rivayetler olduğu hususunu kuvvetlendirecektir. Aynı şekilde olumsuz ifadeleri görülen dört müellifin Mekke ve Medine'de yaşamıyor olması da rivayetlerin -sıhhat- durumuna etki edebilecek bir husustur.

Diğer taraftan “Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm'ü görmek istemesinin nedeni nedir? Böyle bir istek olmasaydı belki de böyle bir durumla karşılaşmayacaktı”, gibi masum bir yaklaşım sergilenebilir. Ancak, evlilik gerçekleşmeden önce gelin ve damat adaylarının birbirlerini görmesinin önem arz ettiği hususu izahtan varestedir. Ayrıca, evlilik öncesi görüşmelerde sosyal, kültürel ve ailevi faydaların yanında Hz. Peygamber'in tavsiye niteliğinde emri bulunmaktadır. Sahâbeden biri Allah Resûlü'nün yanına gidip evlenmek istediği kadından bahsedince o da “Git onu gör! Çünkü onu görmeyen aranızdaki sevgi ve muhabbetin devamı için gereklidir”³⁸ buyurmuştur. Hz. Ömer'in tavrında da bu emrin izdüşümünü görmek mümkündür.

Rivayetlerin ekseriyetine göre Hz. Ömer'in, sıhrî bir bağ kurmak için Hz. Ali'nin kızıyla evlilik yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu konuda Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den “Kıyamet günü benim nesebim ve hısımlığım/akrabalığım dışında her türlü nesep, hısım ve akrabalık kesilecektir”³⁹ sözünü duyduğunu, bu nedenle var olan arkadaşlık bağına bir de akrabalık bağı eklemek istediğini belirterek evlenme gerekçesini ifade etmiştir. Ayrıca bazı rivayetlerde Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in bu sözü olmasaydı böyle bir evlilik yapmayacağını⁴⁰ ve dinç olmasından değil de Allah Resûlü'nün sözü üzerine Ümmü Külsüm ile evlilik yaptığını ifade etmiştir.⁴¹ Dolayısıyla bu ifadelerden Hz. Ömer'in, genç bir hanım olmasından değil, Allah Resûlü'nün akrabası olmasından ötürü Ümmü Külsüm ile evlendiğini ifade etmek mümkündür. Bu kanaati destekler

.....

38 İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/175; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavûd-Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 30/66 (No. 18137), 88 (No. 18154); Ebû Muhammed Abdullâh ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 1412/1992), 3/1389 (No. 2218).

39 İbn İshâk, *es-Sîre*, 249; İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/430; Âcurrî, *eş-Şerî'a*, 5/2330 (No. 1820).

40 Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 2/626 (No. 1070); Ya'kûbî, *Târîh*, 2/40; Ahmed b. Abdillâh Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Ğazzâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419/1998), 1/56 (No. 215).

41 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/163 (10354).

mahiyette şu husus dikkate alınmalıdır ki Hz. Ömer, döneminin en meşhur ve en güçlü lideridir. Eğer, sırf bedeni ihtiyaçlarını giderme düşüncesiyle bir evlilik yapacak olsaydı, fethettiği yerlerin krallarının, kisaralarının, valilerinin veya eşrafının kızlarıyla da çok rahat bir şekilde yapabilirdi. Elindeki siyasi, idari, askeri ve dini güç, ona bu imkânı sağlamaktaydı. Bu nedenle, buraya kadar zikredilen hususlar ışığında onun Ümmü Külsûm ile böyle bir evlilik yapmayı öncelikli olarak tercih etmediği değerlendirilmesini yapmak mümkündür.

3. Hz. Ömer ile Ümmü Külsûm'un Evlilik Yaşlarının Tespiti

Hz. Ömer'in doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazılarına göre o, fil yılından on üç yıl sonra doğmuştur.⁴² Fil Olayı'nın genellikle miladi 570 veya 571 yılına tekabül ettiği kabul edildiğinde Hz. Ömer 583 veya 584 yılında doğmuş olacaktır. Bazılarına göre Hz. Ömer, Büyük (dördüncü) Ficâr Harbi'nden dört yıl önce doğmuştur.⁴³ Ficâr Harbi ile Fil Olayı arasında yirmi yılın olduğu,⁴⁴ bunun da 589 veya 590 yıllarında olacağı anlaşılmaktadır. Bu tarihten 4 yıl çıkardığımızda ise Hz. Ömer 586 veya 587 yılında doğmuş olacaktır. Diğer bazı kaynaklara göre ise Hz. Ömer, Büyük Ficâr Harbi'nden dört yıl sonra doğmuştur.⁴⁵ Ficâr Harbi'nin yapıldığı kabul edilen 589 veya 590 yılına 4 yıl eklediğimizde de Hz. Ömer 593 veya 594 yılında doğmuş olacaktır. Bu bilgilere göre Hz. Peygamber ile Hz. Ömer arasında 13-14, 16-17 veya 23-24 aralığında bir yaş farkı olmalıdır.

Hz. Ömer'in vefat tarihinde ihtilaf olmamakla birlikte, vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu hususunda ihtilafların olduğu görülmektedir. Bu durum da Ümmü Külsûm ile evlendiği esnada kaç yaşında olduğunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Hz. Ömer'in hicretin yirmi üçüncü (23/644) yılının son ayı olan Zilhicce'nin 23, 24, 25, 26 veya 27. günlerinde yaralandığı ve yaralandıktan 1

42 Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 153; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 44/16.

43 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 153.

44 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 53; Ebû Ca'fer Muhammed İbn Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Fâruk (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 180, 186. Ayrıca bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER, 2018), 187-188, 262-266, 281-283.

45 Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3/1145; Ebû'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1989), 3/643.

veya 3 gün sonra da vefat ettiği kabul edilmektedir.⁴⁶ Günlerin farklılığında Zilhicce ayının bazı yıllarda 29, bazılarında ise 30 gün çekişiyor olması temel etkidir. Kaynaklara göre Hz. Ömer, vefat ettiğinde yaşı küçükten büyüğe şöyledir: İbn Sa'd'a göre 55, 59, 60 veya 63 yaşındadır. Ancak o, bunlardan 60 rakamının daha doğru olduğunu söylemektedir.⁴⁷ Halife b. Hayyât'a göre vefat ettiğinde, ellinin üzerinde, 52, 54 veya 63 yaşındadır.⁴⁸ Taberî'ye göre 54, 55, 57, 60, 61, 63 yaşlarındadır.⁴⁹ Zehebi'ye göre 54, 55, 57 veya 58, 60, 61, 63 veya 66 yaşlarındadır.⁵⁰ İbn Kesîr'e göre 53, 55, 56, 57, 60, 61, 63, 65 veya 66 yaşında vefat etmiştir. Ancak o, bunlardan 60 yaşında öldüğünün daha doğru olduğunu söylemektedir.⁵¹ Kaynaklar bu 60 yaş kanaatinin Vâkıdî'den geldiğini de belirtmektedirler.⁵² Bu rivayetlerde en düşük yaş 52, en yüksek yaş ise 66 olarak gözükmektedir. Kaynakların Hz. Ömer'in doğum ve vefat yıllarıyla ilgili vermiş oldukları bu bilgileri karşılaştırdığımızda (vefat yılından doğum yılını çıkardığımızda) vefat ettiğinde Hz. Ömer'in yaşının şöyle olduğu veya olması gerektiği anlaşılmaktadır: 644 - 583 = 61; 644 - 584 = 60; 644 - 586 = 58; 644 - 587 = 57; 644 - 593 = 51; 644 - 594 = 50. Bu bilgi ve hesaplamalardan hareketle Hz. Ömer'in vefat ettiğinde miladi olarak en düşük 50, en yüksek ise 61 yaşında olduğu görülmektedir.

Kaynaklar, Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evliliğini hicretin on yedinci (17/638-639) yılı olayları bahsinde vermekte ve bu yılın on birinci ayı olan Zilkade ayında evliliğin gerçekleştiğini ifade etmektedirler.⁵³ Bu bilgilere göre

.....

46 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/338; Ebû Hanîfe Ahmed ed-Dineverî, *Ahbâru't-tıval*, thk. Abdül-mün'im Âmir (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1380/1960), 139; Taberî, *Târîh*, 4/193-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/430.

47 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/338-339.

48 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 153.

49 Taberî, *Târîh*, 4/197-198.

50 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 3/283-284.

51 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/138-139.

52 Kaynaklarda, Hz. Peygamber'in vefat ettiğinde 63 yaşında olduğuna dair genel bir yaklaşım söz konusudur. Bununla birlikte aralarındaki vefalı dostluktan dolayı Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in de aynı yaşta vefat ettiğine dair duygusal bir yaklaşımın olduğu görülmektedir.

53 Taberî, *Târîh*, 4/69; Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, *es-Siretün-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, thk. Hafız Seyyid Aziz Bey vd. (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1997),

Hız. Ömer vefatından beş veya altı yıl önce Ümmü Külsüm ile evlenmiştir. Bu duruma göre Hız. Ömer, Ümmü Külsüm ile evlendiğinde en düşük 44-45, en fazla 55-56 yaşlarında olacaktır. Diğer taraftan bu evliliğin tarafı olarak Ümmü Külsüm'ün yaşı meselesi de önemlidir. Zira bu konu suiistimal edilen bir husustur ve buradan hareketle Hız. Ömer'e eleştiriler yapılabilmektedir. Ümmü Külsüm'ün doğum yılıyla ilgili terâcîm, tabakât, ensâb ve tarih gibi kaynaklarda yeterli malumat bulunmamaktadır. Bu konuda yegâne bilgi veren Zehebî'dir. O, Ümmü Külsüm'ün hicretin altıncı (6/627) yılında doğduğunu ifade etmektedir.⁵⁴ Bu tarihe göre Ümmü Külsüm Hız. Ali ve Hız. Fatıma'nın üçüncü çocuğu olmalıdır.⁵⁵ Hız. Ali ile Hız. Fatıma'nın hicretin ikinci yılında (2/624) evlendikleri,⁵⁶ Hız. Hasan'ın hicretin üçüncü yılında,⁵⁷ Hız. Hüseyin'in ise hicretin dördüncü yılında doğduğunu⁵⁸ düşündüğünde bu tarih Ümmü Külsüm'ün doğum yılı için makul gözükmektedir.

Evlilik yılı için verilen zaman dilimleri dikkate alındığında Ümmü Külsüm'ün; 638 – 627 = 11 veya 639 – 627 = 12 yaşlarında olduğu görülmektedir. Burada Ümmü Külsüm'ün hicretin beşinci yılının son günleri veya altıncı yılının ilk günlerinde doğması, evliliğin de 638 veya 639'un son günlerinde olması gibi hususlar düşünüldüğünde⁵⁹ Ümmü Külsüm'ün 13 ve hatta 14 yaşlarında genç bir kız olabileceği de söylenebilir. Bu veriler, Arap yarımadasının coğrafi ve iklimsel özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde Ümmü Külsüm'ün bulduğu çağına girmiş ve gençliğe adım atmış bir kız olduğunu göstermektedir. Zaten kaynakların bir kısmı da onun genç bir kız olduğunu belirtmektedirler.⁶⁰ Ev-

2/476; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 4/237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/361; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 3/165-166.

54 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvud (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 3/500.

55 Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvâhid (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1976), 4/611; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/309.

56 İbn Sa'd, *Tabakât*, 10/23; Taberî, *Târîh*, 2/410, 486; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3/345-347.

57 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/352, 399; Taberî, *Târîh*, 2/537; İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 1/383-384.

58 Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/404; Taberî, *Târîh*, 2/555.

59 Huriye Martı, "Ümmü Külsüm bint Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/323-324.

60 Ezherî, *Tehzibü'l-lüğa*, 6/150, 7/115; Meccüddin Muhammed Firûzâbâdî, *Kâmüsü'l-muht*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005), 1270.

lilik rivayetleri incelendiğinde İbn İshâk ile Dûlâbî'nin rivayetlerinde Ümmü Külsüm'ün sağır ve sabî/sabiyyü, İbn Sa'd'ın rivayetlerinde câriye ve sabî, Zübeyrî'nin rivayetinde sabî ve İbnü'l-Cevzî'nin rivayetlerinde ise sabî ve sağır şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Ayrıca Abdürrezzâk'ın rivayetinde de câriye kelimesiyle tanımlanmaktadır. Bu kelimeler lügavî bakımdan genellikle yaşça küçüklüğü ifade etmektedirler.⁶¹ Bununla birlikte Abdürrezzâk ile İbn Sa'd'ın rivayetlerinde Ümmü Külsüm'ün fiziki görünüm ve yaş itibarıyla câriye şeklinde ifade edilmesi de dikkat çekicidir. Câriye ve sabî kelimelerinin ufak, küçük, tıfil, kucağa alınan çocuk gibi birçok anlamının yanında,⁶² çocukluktan çıkmış genç kız/erkek, delikanlı anlamlarına da geldiği ifade edilmektedir.⁶³ Bu çerçeveden evlilik meselesine bakıldığında ise Ümmü Külsüm'ün çocukluk çağını tamamlamış, bulûğ çağına girmiş genç bir kız olarak evlilik yaptığı anlamı çıkmış olacaktır. Bu anlamda Ümmü Külsüm'ün fizyolojik olarak yetkin aklen de olgun olduğunu gösteren örnekler kaynaklarda mevcuttur.

Suriye ve el-Cezîre bölgesi fetihlerinin yapıldığı dönemlerde olduğu anlaşılan bir zamanda Doğu Roma/Bizans Kralı (Herakleios veya Heraklius 610-641), Hz. Ömer'e mektup yazarak onunla siyasi münasebetleri artırmak istemiştir. Bu barış ortamını fırsat bilen Ümmü Külsüm de halife Hz. Ömer'in eşi olarak Bizans İmparatoru'nun eşine -Arap yarımadasında yaygın olan- güzel koku, koku kapları ve bardaklardan oluşan bir hediye hazırlamış ve onları posta memurlarına vererek göndermiştir. Ümmü Külsüm'ün bu nazik hareketine imparatorun eşi de hediyeyle karşılık vermiştir.⁶⁴ İşte bu bilgiler Ümmü Külsüm'ün akıllı, olgun ve genç bir kız olduğunu gösteren önemli bir karinedir. Çünkü böyle bir davranış küçük veya çocuk kabul edilen bir kişiden beklenmeyeceği gibi yabancı bir devlet başkanının hanımına da böyle bir hediyeyi gönderemeyeceği açıktır. Bu anlamda Ümmü Külsüm'ün fizyolojik ve biyolojik olarak akranlarından daha yetişkin olduğunu söylemek ve kabul etmek mümkündür.

.....

61 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/450.

62 Ebû Bekr Muhammed İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlim Li'l-melâyîn, 1408/1987), 2/919; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avaz Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2001), 13/235-236.

63 Ezherî, *Tehzibü'l-lüğa*, 6/150, 7/115; Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1270 (mad. جري).

64 Taberî, *Târîh*, 4/260; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/469.

Hız. Ömer'in Ümmü Külsüm ile hicretin on yedinci (17/638) yılının on birinci ayı olan Zilkade'de evlendiği, hicretin yirmi üçüncü (23/644) yılının son ayı Zilhicce'nin son günlerinde yarananıp vefat ettiği düşünöldüğünde Hız. Ömer ile Ümmü Külsüm'ün evliliğinin altı yıl bir ay kadar sürdüğü anlaşılmalıdır. On bin dinar⁶⁵ veya kırk bin dirhem⁶⁶ mehir karşılığında Ümmü Külsüm ile evlenen Hız. Ömer'in bu evlilikten Fâtıma,⁶⁷ Zeyd ve Rukiye adında üç çocuğı olmuştur.⁶⁸ Ümmü Külsüm'ün, Muaviye b. Ebî Süfyân'ın hilafetinin ilk yıllarında oğlu Zeyd ile aynı gün vefat ettiği, cenaze namazlarını da Abdullah b. Ömer'in kaldırdığı ifade edilmektedir.⁶⁹

Hız. Alî'nin kızı Ümmü Külsüm ile evliliğinin dışında Hız. Ömer'in farklı evlilikleri de bulunmaktaydı. Bu evliliklerin bir kısmı ondan önce ve sonra yapılmıştır. Ancak bu evliliklerin yapış zamanı ve şekli hususunda kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Bazı eşlerinin sadece adlarının zikredildiği görölmektedir ki bu da Hız. Ömer'in aile hayatının anlaşılmasını veya bilinirliğinin sağlanmasını güçleştiren etkenler olarak gözökmektedir. Kaynaklar, Hız. Ömer'in yapmış olduğı evlilikler hakkında bilgi verirken iki yol izlemişlerdir. Birincisi, tarihi hadiseleri kronolojik olarak zikreden eserlerdir. Bu eserler zikrettikleri yıl içerisinde bir evlilik gerçekleşmişse, o evlilik hakkında ve kiminle yapıldığıyla ilgili kısaca bilgi verirler. İkincisi ve daha yaygın olanı ise Hız. Ömer'in vefatının hemen ardından ailesi ve çocukları hakkında bilgi veren *Tabakât* gibi kaynaklardır. Ümmü Külsüm ile yapılan evlilik hususunda ise kaynaklar her iki yolla az da olsa bilgi vermiştir. İncelendiğinde Ümmü Külsüm haricinde Hız. Ömer'in dokuz evlilik yaptığı ve bunların ikisinin ise cariye/ümmü veled olduğı görölmüştür.

Bu evlilikler kısaca şöyledir: Hız. Ömer'in hür kadınlarla evlilikleri; ilk eşi -Cumah kabilesinden- Zeynep bint Maz'ün,⁷⁰ Huzâa kabilesinden Ümmü Külsüm/Müleyke bint Cervel,⁷¹ Ensâr'dan Cemîle bint Sâbit,⁷² Mahzüm kabile-

65 Ya'kübî, *Târih*, 2/40.

66 İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 4/1955.

67 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/428.

68 Zübeyrî, *Nesebi Kureyş*, 349.

69 Ya'kübî, *Târih*, 2/40; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, 4/1956.

70 Abdullah, Abdurrahman ve Hafsa'nın annesidir. Yani, Hız. Peygamber'in kayınvalidesidir. 71 Bunun farklı isimle tek kişî mi yoksa iki kişî mi olduğı hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Genel kabul onun farklı isimli aynı kadın olduğı yönündedir. Ubeydullah ile Zeyd'in annesidir. İslâm'a girmedeği gerekçesiyle Hudeybiye Sulhu günlerinde Hız. Ömer'in onu boşadığı söylenmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, 4/198-199.

72 Âsım'ın annesidir. Onu da boşamıştır. Asıl adı Âsiye olup Hız. Peygamber tarafından Cemîle ismi verilmiştir.

sinden Ümmü Hakîm bint el-Hâris,⁷³ yine Mahzûm kabilesinden Kureybe bint Ebî Ümeyye,⁷⁴ Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nüfeyl/Nevfel ve Ümmü Külsüm bint Ali'den sonra evlendiği Fatıma bint el-Velîd,⁷⁵ Câriyeleri veya Ümmü veledleri ise Yemen asıllı Lüheyne⁷⁶ ve Fûkeyhe⁷⁷ ile yapmış olduğu evliliklerdir.⁷⁸ Hz. Ömer'in evliliklerinin bir kısmı boşanmayla sonuçlanmıştır. Bu boşanmaların ana sebebi Ümmü Külsüm/Müleyke ve Kureybe adlı hanımlarının İslâm'ı kabul etmemeleridir. Hudeybiye seferinden sonra nazil olan ilgili ayette "kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın" emri gereği Hz. Ömer onları boşamıştır.⁷⁹

Sonuç

Evlilik ve aile müessesesi, tarihsel bir olgu ve hakikat olarak her toplumda var olan bir kurumdur. Aile, meşru evliliklerle oluşturulur. Evlilik müessesesi kanalıyla da aileler, toplumlar ve milletler varlıklarını korur ve devam ettirirler. İslâm dini ve onun peygamberi Hz. Muhammed de (sav) toplum oluşturma sürecinde aile hayatına temas etmiş, evliliğin nasıl ve ne şekilde gerçekleşmesi, gelin ve damadın durumları gibi pek çok konuyla ilgili yeni düzenlemeler ortaya koymuştur. Bununla birlikte örfün kabul ettiği, dine muhalif olmayan uygulamalara da müsaade edilmiştir. İşte böyle bir süreçte Hz. Ömer, Ümmü Külsüm ile evlenmiştir.

Ümmü Külsüm, Ehl-i beyt'tendir. Bu nedenle Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in torunu ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın kızları olan Ümmü Külsüm ile evlilik yapmıştır. Bu evlilik, dönemin örf, adet ve geleneklerine göre yapılmış ve o günün toplumunda hüs-n-i kabul görmüştür. Bu itibarla onun Ümmü Külsüm ile evliliği meselesinde sadece evlilik zamanı değil, bütün hayat çizgisinin dikkate alınması gerekir. Bu çerçevede yapılacak değerlendirmeler hakikate daha yakın olacaktır. Hz. Ömer ile Ümmü Külsüm'ün evliliğini konu alan rivayetler, temel

73 Fatıma'nın annesidir. Hz. Ömer'in onu boşadığı bilgileri de vardır.

74 İslâm'a girmemesi nedeniyle Hudeybiye Sulhü'nden sonra Hz. Ömer'in boşadığı ikinci eşi olarak kabul edilir.

75 Taberî, *Târîh*, 4/112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/387. Bu hanımla hicretin yirminci yılında evlenmiştir.

76 Abdurrahman el-Esğâr'ın annesidir.

77 En küçük çocuk Zeynep'in annesidir.

78 Hz. Ömer'in evlilikleri için bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/245-246; Taberî, *Târîh*, 4/198-199; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/431; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7/139-140.

79 Mümtehine 60/10. Ayrıca bk. Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn*, 44.

İslâm tarihi kaynaklarının kahir ekseriyetinde bulunmamaktadır. Kaynakların bir kısmı bu konuda ya hiç bilgi vermemiş ya da kronolojik tarih anlatımı içerisinde, sadece evliliğin yapıldığından bahsetmiştir. Az bir kısmı ise bu konuda bilgi verirken bunların bazıları da verilen rivayetleri tekrar etmiştir. Evlilik hadisesiyle ilgili teferruatlı bilgilerin ise İbn İshâk'ın *es-Sire*, İbn Sa'd'ın *Tabakât*, Zübeyrî'nin *Nesebü Kureys*, Dûlâbî'nin *ez-Zürriyyetü't-tâhire* ile İbnü'l-Cevzi'nin *el-Muntazam* adlı eserlerinde olduğu görülmüştür.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'da zikrettiği iki rivayetin içeriğinde Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile görüşme esnasında ona yaklaşım tarzı ve evlilik hususuyla ilgili herhangi bir olumsuz söz, tutum ve davranışına rastlanmamaktadır. İbn Sa'd'ın bu konuda izlediği makul tavır onun rivayetlerinin daha sahih olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Diğer taraftan İbn İshâk, Zübeyrî, Dûlâbî ve İbnü'l-Cevzi'nin zikrettiği rivayetlerin sened açısından eleştiri alan zayıf rivayetler oldukları görülmektedir. Zaten bu rivayetler ya birbirinin aynısı ya da senedsiz olarak zikredilen biraz değişik versiyonlarıdır. İbn İshâk ile Dûlâbî'nin zikrettikleri birinci rivayetle ilgili garîb, hasen garîb, teferrud ve zayıf olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Bu durumlar, rivayetin zayıflığını gösterir. Delil olarak kullanılırken dikkat edilmesi veya kullanılmaması gerekmektedir. Aynı şekilde zayıflık emareleri bulunan ikinci rivayet de mevcut sened zinciriyle bu iki kaynağın dışında diğer disiplinlerin ilgili kaynaklarında bulunmamaktadır. Dûlâbî'nin üçüncü rivayetinin senedinde ise bilinmeyen ve tanınmayan birisinin olduğu ifade edilmektedir ki bu da rivayeti şüpheli duruma düşürerek terk edilmesini gerekli kılmaktadır. Zübeyrî'nin zikrettiği rivayet ise senedsizdir ve kimden alındığı belli değildir. Aynı şekilde İbnü'l-Cevzi'nin zikrettiği birinci rivayet senedsiz ve kimden geldiği belli değildir. İkinci rivayet ise içerik olarak Zübeyrî'nin rivayetine benzemektedir. Diğer taraftan geniş çaplı yaptığımız taramalar neticesinde de bu sened zinciriyle gelen bu rivayetten başka bir rivayete rastlanmamıştır.

Sened açısından problemlerini zikrettiğimiz kaynakların rivayet ettikleri metinlerin içeriğinde de birbirinden beslenen problemlerin olduğu görülmüştür. İlk olarak İbn İshâk ile “elbisesinden/dış kıyafetinden tuttu” ifadesiyle başlayan dezenformasyon zamanla diğer kaynaklarda “omzundan tuttu”ya, daha sonra “elini ayağına veya bedeninden başka bir yere koydu”ya, en sonunda ise “elini ayağına koydu ve onu açtı”ya evrildiği anlaşılmıştır. Bu kısımlar,

Şîî düşüncenin veya dönemin siyasi izlerinin veya yansımalarının rivayetlere yansıyan halleri olarak görülen/değerlendirilen hususlardır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm ile evlenmesini konu alan rivayetlerin hem sened hem de metin açısından sıhhatlerinin problemlili olduğu görülmüştür. Bu nedenle, bu konuda söz söylerken, hüküm verirken veya değerlendirme yaparken çok dikkatli olunması gerektiği hususu unutulmamalıdır.

Hz. Ömer, hilafet görevinin gücünü kullanmadan meşru bir usulle Hz. Ali'den kızı Ümmü Külsüm'ü istemiştir. Bazı rivayetlere göre Ümmü Külsüm'ün istenmesinden Hz. Ali razı olmuş ancak usulen aile üyelerine de danışarak onların da rızalarını almıştır. Bir kısım rivayetlere göre ise Hz. Ali kız babası olarak kızının küçüklüğünü ileri sürmüştür. Hz. Ömer ise isteğinde – baskı yapmadan- kararlı olduğunu göstermiştir. Meselenin halli yani Ümmü Külsüm'ün aklen, ruhen ve bedenen küçük olup olmadığının anlaşılması için de hediye paketi hazırlanarak Ümmü Külsüm'den kinaye edilmiştir. Yani rüş-tünün tespiti yapılmıştır. Hz. Ömer de kendisine hediye getiren Ümmü Külsüm'ün olgunluğunu görerek onunla evlenmiştir.

Hz. Ömer'in, hilafet görevi esnasında hicretin on yedinci (17/638-639) yılının son aylarında Ümmü Külsüm ile evlendiği kabul edilmektedir. Bu tarihe göre Ümmü Külsüm 11-14 yaş aralığında, daha makulü 12-13 yaşlarında, Hz. Ömer ise en düşük 44-45, en fazla 55-56 yaşlarında olacaktır. Buradaki yaş farkının bugünkü değer yargılarıyla değerlendirildiğinde yanlış bir sonuca götüreceği aşikârdır. Diğer taraftan aynı dönem Ortaçağ Avrupa'sında da hem kızların hem erkeklerin erken yaşta evlenmesi söz konusudur. Kızlar için evlilik yaşı 12-15 arası iken erkeklerde bu yaş 20'ye kadar gidebiliyordu. Yapılacak evlilik iki aile arasına barış getirecekse bu yaş daha da erken olabilmekteydi.⁸⁰ Unutulmamalıdır ki bizim toplumumuzda da yakın zamana kadar beşik kertmesi olarak uygulanan çocuk yaşta gelin ve damat adayının belirlenip bulûğ çağına erdiklerinde/hukuken reşit olduklarında ise resmi olarak evlendirildikleri evlilik şekilleri bulunmaktadır. Öyle ki 1926 yılında kabul edilen ancak yürürlükten kaldırılan Türk Medeni Kanunu'nun 88. Maddesinde kadınların evlenme yaşının on beş olduğu belirtilir. Halihazırdaki kanunun 124. Maddesine göre erkek ve kadının on yedi yaşını tamamlamalarıyla, ancak, on altını yaşını tamamlamış olanların da hâkim kararıyla evlenebilecekleri belirtilmiştir. 126.

80 Özlem Genç, "Orta Çağ Avrupası'nda Evlilik", *Akademik Tarih* (Erişim 23 Kasım 2024).

Maddeyle de küçük yaştakilerin yasal temsilcilerinin izniyle evlenebilecekleri kayıtlanmıştır. Aynı şekilde bugün en yakın arkadaşın kızıyla veya kardeşiyle yapılan evlilikler yadırganabilirken geçmişte bu iftihar vesile olan bir durumdu. Bu nedenle geçmişte bugünün değer ve kurallarıyla yargılamamak gerekmektedir. Keza, bu tür evlilikleri toptan yok saymak veya eleştirmek yerine birey, aile ve toplumsal fayda açısından değerlendirmenin daha isabetli olacağı muhakkaktır.

Bu anlamda İbn Sa'd, Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm'ü istemesi üzerine Hz. Ali'nin, kızına eş olarak iyi muamelede bulunulacağı kanaatine vardıldıktan sonra onu Hz. Ömer ile nikâhladığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Zübeyrî ile İbnü'l-Cevzî'nin de Hz. Ali'nin "razı olursan onu sana nikâhladım" sözü ve Hz. Ömer'in de "razı olduğunu beyan etmesiyle" nikâh akdinin gerçekleşmiş olduğu gözükmektedir. Bu bilgilere göre evlilik akdinin gerçekleşmesinden sonra Hz. Ömer'in evinde Ümmü Külsüm ile gerçekleşen görüşmenin detayları arasında zikredilen olumsuz ifadelerin, nasıl ve ne şekilde ve kim tarafından duyulup aktarıldığı tam olarak belli değildir. Burada bazı rivayetlerde Ümmü Külsüm konuşturularak aslında Hz. Ömer'e yönelik bir itibar suikastı çabasının olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Ömer, zühd ve verâ sahibi, takva ve murakabe ehli, Allah korkusu yüksek bir karaktere sahipti.⁸¹ Bu anlamda insanlar özellikle takva konusunda bir şey öğrenmek istediklerinde sürekli olarak onun yanına gitmeye gayret etmişlerdir.⁸² Ayrıca Hz. Peygamber'in de "Allah'ın emri konusunda ümmetimin içinde en titiz olanı Ömer'dir"⁸³ buyurması, onun hakkında yapılacak yorum ve değerlendirmelerde her zaman göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardır.

Sonuç olarak Hz. Ömer, genç bir hanım olmasından değil, Allah Resûlü'nün akrabası olmasından ötürü Ümmü Külsüm ile evlenmiştir. Hz. Peygamber ile var olan hısımlığını, akrabalık seviyesine yükseltmek düşüncesiyle yapıldığı bizatihi Hz. Ömer tarafından belirtilen bu evliliği yargılamak veya eleştirmek yerine, anlamaya çalışmanın daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

.....

81 Cemal Ağırman, "Hadis Kaynaklarında Hz. Ömer'in Hangi Konularda Zikredildiği", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2018), 382.

82 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/270.

83 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/271.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahman el-'Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 3. Basım, 1403.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin. *eş-Şerî'a*. thk. Abdullah b. Ömer b. Süleymân ed-Dümeycî. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420.
- Ağırman, Cemal. "Hadis Kaynaklarında Hz. Ömer'in Hangi Konularda Zikredildiği". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Fezâilü's-Sahâbe*. thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaûd - Âdil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Akdoğan, Mehmet Nur. "Hz. Ömer'in Ümmü Külsüm Bt. Ali İle Evliliği Bağlamında Şii-İmâmî Kaynakların Ömer Algısı". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 401-416. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER, 2018.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyad Zirikî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Edebü'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409.
- Bûsirî, Ahmed b. Ebû Bekir. *Misbâhu'z-züccâce fî zevâ'idi İbn Mâce*. thk. Muhammed el-Muntakî el-Keşnâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1403/1983.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412.
- Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud. *Ahbâru't-tvâl*. thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1380/1960.
- Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan. *Târihu'l-hamîs fî ahvâli enfe-si'n-nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd. *ez-Zürriyyetü't-tâhire ve'l-mutahhara*. thk. Sa'd el-Mübârek el-Hasan. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1407.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rîfetü's-Sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Ğazzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan lî'n-Neşr, 1419/1998.

- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddin. *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'un min fikhîhâ ve fevâ'idihâ*. 7 Cilt. Riyad: Mektetü'l-Meârîf, 1422.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. Muhammed Avaz Mur'ib. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2015.
- Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed. *Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Nuaym el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005.
- Genç, Özlem. "Orta Çağ Avrupası'nda Evlilik". *Akademik Tarih*. Erişim 23 Kasım 2024. <https://www.akademiktarihtr.com/ortacagdaevlilik/>
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe eş-Şeybânî. *Târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh. *el-İstîâb fî ma'rîfeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan. *Cemheratü'l-Lüğa*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim Lilmelâyîn, 1408.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed. *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *el-Münemmak fî ahhâri Kureys*. thk. Hurşîd Ahmed Fâruk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*. thk. Hafız Seyyid Aziz Bey vd. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 3. Basım, 1417.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sîre*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *Câmi' u'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvâmi's-senen*. thk. Abdulmelik b. Abdullâh b. Duheys. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 1419/1998.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1407/1986.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa Abdülvahid. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1976.

- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî. *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409.
- Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb. *Usûlü'l-Kâfi*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtezâ, 1426.
- Makrizî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed. *İmtâ'u'l-esmâ*. thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- Martı, Huriye. "Ümmü Külsûm bint Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/323-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf*. thk. Abdüsselamed Şarefeddin. 13 Cilt. y.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1403/1983.
- Muttakî el-Hindî, Alaaddin Ali b. Hüsameddin. *Kenzü'l-Ummâl*. thk. Bekrî Hayyanî - Saffet es-Sekâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1401/1981.
- Necefî, Muhammed Emin. *Engize-i Devlet hâyi Emevî ve Abbâsî der câl ve Tervîci Hikâyeti Ezdivâci Ömer bâ Hz. Ümmü Külsûm*. Necef Eşref, 1432.
- Nûr Velî, Abdülaziz Muhammed. *Şîa ve Tarihi Rivâyetler*. çev. Mücahit Yüksel. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemenî v.dğr. 13 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Meârif el-Osmânî, 1382.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Cem'u'l-cevâmi'*. thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezheru's-Şerif, 1426.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Târihu'l-hulefâ*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1431.

- Şâmî, Şemseddîn Muhammed. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd ve zikri fedâilîhî ve a'lâmi nübüvvetihî ve ef'âlihî ve ahvâlihî fî'l-mebde ve'l-meâd*. thk. Âdil Ahmed Abdilmevcûd - Ali Muhammed Meûz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdü'l-Emir Mühenna. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-E'lemî li'l-Matbûât, 1431/2010.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvud. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve ve-feyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413.
- Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah b. Mus'ab. *Nesebü Kureyş*. thk. E. Lévi-Provençal. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.